

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΣΤΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΔΥΤΙΚΟ ΚΟΣΜΟ ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ

ΕΠΟ30 ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΔΥΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

ΤΡΙΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ - ΜΑΡΤΙΟΣ 2015

ΘΟΔΩΡΗΣ ΣΟΛΛΑΤΟΣ

2250 ΛΕΞΕΙΣ

Εκφώνηση εργασίας:

Η Αναγέννηση στον βυζαντινό και τον δυτικό κόσμο. Συγκλίσεις και αποκλίσεις (14ος-15ος αι.)

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
1. Η Αναγέννηση.....	4
2. Η Παλαιολόγεια εποχή.....	6
3. Συγκλίσεις και αποκλίσεις.....	9
Συμπεράσματα.....	11

Εισαγωγή

Ο όρος «Αναγέννηση» απαντάται ήδη από τον 16^ο αιώνα, όμως ως όρος της ιστοριογραφίας καθιερώνεται τον 19^ο αιώνα από τους ιστορικούς Ζ. Μισελέ και Τζ. Μπούρκχαρντ. Μεταίχμιο μεταξύ δύο ιστορικών εποχών, του Μεσαίωνα και της νεωτερικότητας, η Αναγέννηση ανατρέπει τον θεοκρατικό μυστικισμό του Μεσαίωνα και προχωρεί στην ανατροπή του συστήματος των μεσαιωνικών παραδοχών.

Αυτή η αντίληψη αμφισβητήθηκε στη συνέχεια από πολλούς ιστορικούς με βασικό επιχείρημα την ύπαρξη αναγεννησιακών επεισοδίων και κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα — η προσπάθεια αναβίωσης των γραμμάτων στην αυλή του Καρλομάγνου κατά τον 9^ο αιώνα, το κίνημα αναβαπτισμού στη λατινική γραμματεία κατά τον 12^ο αιώνα, καθώς και η περίοδος των Παλαιολόγων στο Βυζάντιο κατά την οποία η πνευματική ζωή δείχνει σημεία ενός νέου δυναμισμού, οδηγώντας κάποιους μελετητές να την αποκαλέσουν «Παλαιολόγειο Αναγέννηση»¹.

Θα εξετάσουμε τη σχέση αυτής της τελευταίας περιόδου με την ιταλική Αναγέννηση και κατά πόσο, μέσα από τις συγκλίσεις και τις αποκλίσεις αυτών των δύο περιόδων, μπορούμε να μιλάμε για Βυζαντινή Αναγέννηση. Σημεία ενδιαφέροντος είναι οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες των δύο περιόδων, η έκταση των αλλαγών που τις χαρακτηρίζουν αλλά και πώς επέδρασαν η μία στην άλλη, παρόλο που δεν συμπίπτουν χρονολογικά.

1. Η Αναγέννηση.

Η ιταλική Αναγέννηση ως ιστορική περίοδος ορίζεται συμβατικά μεταξύ 1350 και 1600. Αυτό που ορίζει την Αναγέννηση είναι οι εκπληκτικές πρόοδοι που σημειώθηκαν αυτήν την περίοδο στη διανόηση και την τέχνη². Δεν υπάρχουν σαφώς καθορισμένες χρονολογίες που να οριοθετούν την Αναγέννηση, ούτε μπορούμε να μιλήσουμε για αναγεννησιακή πολιτική ή οικονομία. Μπορούμε όμως να εντοπίσουμε εκείνα τα επιμέρους σημεία ο συνδυασμός των οποίων χαρακτηρίζει την περίοδο της Αναγέννησης και τη διαφοροποιεί από τις προηγούμενες και τις επόμενες περιόδους. Ένα τέτοιο χαρακτηριστικό είναι η αλλαγή στάσης απέναντι στην κλασική παιδεία. Η μεσαιωνική προσέγγιση της γλώσσας και της μεταφυσικής βασιζόταν στον Αριστοτέλη, όμως η μεσαιωνική διδασκαλία επεδίωκε να αφαι-

1 Περικλής Βαλλιάνος, *Βυζαντινός και Δυτικός Κόσμος: Αναγέννηση και Ουμανισμός*, τ. Β', ΕΑΠ, Πάτρα 2001, σ. 18-22.

2 Edward M. Burns, *Ευρωπαϊκή Ιστορία Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, μτφρ. Τάσος Δαρβέρης, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 97.

ρέσει από την αρχαία ελληνική σκέψη κάθε τι το οποίο θα μπορούσε να είναι ασύμβατο με τη χριστιανική διδασκαλία, όπως η φυσιοκεντρική αντίληψη. Απομονώνοντας και εξυψώνοντας συγκεκριμένα σημεία, όπως τη γεωκεντρική κοσμολογία και την τελολογική αντίληψη για το φυσικό γίνεσθαι και απορρίπτοντας άλλα όπως την αναζήτηση της εμπειρικής έρευνας, η φιλοσοφία μετατράπηκε κατά τον Μεσαίωνα σε «θεραπεινίδα της θεολογίας», οδηγώντας σε έναν τρόπο διδασκαλίας της αριστοτελικής φιλοσοφίας ο οποίος έγινε γνωστός ως σχολαστικισμός³.

Κατά την περίοδο της Αναγέννησης σημειώνεται μια ανάπτυξη των κλασικών σπουδών. Η ανακάλυψη νέων έργων λατίνων συγγραφέων αλλά και η ανακάλυψη της κλασικής ελληνικής φιλολογίας καθώς όλο και περισσότεροι δυτικοί λόγιοι αφομοίωναν τα ελληνικά, οδήγησαν στην αναθεώρηση της στάσης απέναντι στην κλασική παιδεία. Παράλληλα, η ανάπτυξη των πόλεων και ιδιαίτερα των ιταλικών, οδήγησε και στην ανάπτυξη της κοινωνίας προς μια κατεύθυνση η οποία ευνόησε τους πειραματισμούς με νέες ιδέες και νέες, πιο επιτηδευμένες εκφράσεις σκέψης και τέχνης, καθώς και τη δημιουργία μιας πιο κοσμικής κουλτούρας, οδηγώντας και την Εκκλησία στην πρόσληψη περισσότερων νεωτερικών χαρακτηριστικών⁴.

Αυτή η νέα αντίληψη για την κλασική παιδεία οδήγησε στην ανακάλυψη μέσα στα αρχαία κείμενα της προσήλωσης στο ανθρώπινο και την υπαρξιακή του ουσία, μια διεξοδό για τον διανοούμενο της Αναγέννησης από τη «μισάνθρωπη μεταφυσική του Μεσαίωνα». Μια νέα σύλληψη της ζωής η οποία θα οδηγούσε στην ανάκτηση της πνευματικής ελευθερίας που είχε χαθεί μέσα στη διανοητική αγκύλωση του σχολαστικισμού⁵.

Υπό αυτές τις συνθήκες αναδύθηκε το κίνημα του ουμανισμού. Ο ουμανισμός είχε δύο πλευρές. Ήταν καταρχήν ένα πρόγραμμα μελέτης το οποίο είχε σκοπό να αντικαταστήσει τον στείρο σχολαστικισμό του Μεσαίωνα με ένα σύστημα σπουδών το οποίο θα προετοίμαζε τους σπουδαστές να συνεισφέρουν ως ενάρετοι πολίτες στις δημόσιες λειτουργίες του κράτους. Η πιο σημαντική πλευρά όμως του ουμανισμού ήταν η αλλαγή στην αντίληψη της θέσης και της αξίας του ανθρώπου. Οι ουμανιστές πίστευαν στην ανωτερότητα και στις δυνατότητες του ανθρώπου καθώς και στην ικανότητά του να καθορίζει τη μοίρα του και να ζει ευτυχισμένος στον κόσμο⁶. Μια αντίληψη τελείως διαφορετική από τη μεσαιωνική ιδεο-

3 Βαλλιάνος, *ό.π.*, σ. 49.

4 Burns, *ό.π.*, σ. 98.

5 Βαλλιάνος, *ό.π.*, σ. 50.

6 Burns, *ό.π.*, σ. 99.

ληψία με τον θάνατο η οποία κυριαρχούσε στην τελευταία περίοδο του Μεσαίωνα και τόνιζε το εφήμερο της ζωής και την κυριαρχία του θανάτου⁷.

Αυτή η αλλαγή κοσμοθεωρίας εκφράζεται με χαρακτηριστικό τρόπο στην τέχνη, τόσο στη λογοτεχνία όσο και στις εικαστικές τέχνες. Η μεσαιωνική οπτική που θεωρούσε την καλλιτεχνική δημιουργία μια μορφή προσευχής με στόχο την ένωση του ανώνυμου καλλιτέχνη με τον Θεό, ανατρέπεται καθώς ο καλλιτέχνης αποκτά πλέον ταυτότητα και παύει να είναι ανώνυμος. Η νέα θέση του ανθρώπου στον κόσμο εκφράζεται και στο περιεχόμενο της τέχνης. Η εστίαση στην ατομικότητα εκφράζεται με την αναβάθμιση της θέσης του ανδριάντα στην γλυπτική και της προσωπογραφίας στη ζωγραφική. Ο άνθρωπος και το φυσικό περιβάλλον στη ζωγραφική απεικονίζονται πλέον με τρόπους που δείχνουν τη στροφή προς τα εγκόσμια. Το φυσικό περιβάλλον ζωντανεύει και ακόμα και οι άγιες μορφές απαλλάσσονται από την «αλλόκοτη και απειλητική μεγαλοσύνη» του Μεσαίωνα⁸.

Ο νέος τύπος ανθρώπου της Αναγέννησης εκφράζεται και στη λογοτεχνική δημιουργία. Η ανθρώπινη τραγωδία όπως εκφράζεται στη «Θεία Κωμωδία» του Δάντη, οι αντιφάσεις της αγωνιζόμενης ανθρώπινης ψυχής στο έργο του Πετράρχη και η αισθητική του ερωτισμού και της φυσικότητας στο «Δεκαήμερο» του Βοκκάκιου, σηματοδοτούν μια πορεία μακριά από την αλλόκοση και μεταφυσική μεσαιωνική οπτική προς μια νεωτερική οπτική στην οποία η ανάδυση της ανθρώπινης ατομικότητας αναβαθμίζει τον άνθρωπο σε πραγματικό δημιουργό και επανακαθορίζει την ανθρώπινη αρετή ως την έκφραση της ανθρώπινης ιδιοφυΐας εντός του κόσμου που τον περιβάλλει. Μια έννοια της αρετής διαμετρικά αντίθετη από τη μεσαιωνική αντίληψη της απομάκρυνσης από τα εγκόσμια⁹.

2. Η Παλαιολόγεια εποχή.

Η χρήση του όρου «Αναγέννηση» για την Παλαιολόγεια εποχή, από την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους το 1261 ως το 1453 διχάζει τους ιστορικούς. Ο Ševčenko αρνείται όχι μόνο τον χαρακτηρισμό «Αναγέννηση» (θεωρώντας πως συσκοτίζει τη θεμελιώδη διαφορά της περιόδου από την ιταλική Αναγέννηση), αλλά και την αναφορά σε βυζαντινό ουμανισμό ως άλλη μια πηγή σύγχυσης¹⁰. Ο Runciman από την άλλη όχι μόνο τιτλοφορεί το βιβλίο του «Η τελευταία Βυζαντινή Αναγέννηση» αλλά και την χαρακτηρίζει

7 Στο ίδιο, σ. 50-51.

8 Βαλλιάνος, *ό.π.*, σ. 69-70.

9 Στο ίδιο, σ. 71-77, 38-39.

10 Ihor Ševčenko, «Τα γράμματα και οι τέχνες την εποχή των Παλαιολόγων» στο Cyril Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, μτφρ. Όλγα Καραγιώργου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2006, 380-391, σ. 380.

ως «ελληνική αναγέννηση¹¹». Το σίγουρο είναι ότι η Παλαιολόγεια εποχή αποτελεί μια παράδοξη ιστορική στιγμή, καθώς όπως εύστοχα επισημαίνει ο Καμπερίδης, οι διαμετρικά αντίθετες έννοιες της παρακμής και της αναγέννησης εμφανίζονται σε έναν τόπο την ίδια ιστορική στιγμή¹².

Οι δύο τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως ο ορισμός της παρακμής ενός κράτους. Οικονομικός μαρασμός, συνεχής απώλεια εθνικού εδάφους, μια διοίκηση που καταρρέει και οι εμφύλιοι πόλεμοι ως αποτέλεσμα ανεύθυνων φιλοδοξιών των ηγετών είναι τα χαρακτηριστικά του Βυζαντίου σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο¹³. Υπάρχουν όμως και κάποια κοινωνικά και οικονομικά φαινόμενα τα οποία ευνοούν την πνευματική και καλλιτεχνική δραστηριότητα. Αντίθετα με την οικονομική παρακμή του κράτους, δύο τουλάχιστον κοινωνικά στρώματα έχουν ακόμα σημαντικές οικονομικές δυνατότητες: οι μεγάλες αριστοκρατικές οικογένειες και άνθρωποι οι οποίοι πλούτισαν εκμεταλλευόμενοι τη θέση τους στον κρατικό μηχανισμό και τη σχέση τους με τον Αυτοκράτορα. Αυτές οι δύο κοινωνικές ομάδες επιδεικνύουν τον πλούτο τους μέσα από την επιδεικτική κατανάλωση — κοσμήματα, ενδύματα, σκεύη αλλά και οικήματα, παλάτια και κοινωφελή έργα όπως μοναστήρια αποτελούν τα μέσα επίδειξης, τουλάχιστον μέχρι τα μέσα του 14^{ου} αιώνα οπότε ο εμφύλιος πόλεμος βάζει ένα τέλος με την ήττα της αριστοκρατίας. Τέλος, ο κόσμος του Βυζαντίου δεν περιορίζεται στα όρια του παρακμάζοντος βυζαντινού κράτους. Τα εδάφη που αποτελούσαν κάποτε τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία συνεχίζουν να είναι συνδεδεμένα με το Βυζάντιο, τόσο με οικονομικούς όσο και με πολιτισμικούς δεσμούς, αποτελώντας έτσι ένα πολιτισμικό σύνολο¹⁴.

Υπό αυτές τις συνθήκες εμφανίζεται στο Βυζάντιο μια αξιοπρόσεκτη ανανέωση της πνευματικής ζωής, η οποία μάλιστα διαφοροποιείται από ανάλογα φαινόμενα σε παλαιότερες περιόδους. Από μια μεγάλη πολυεθνική οντότητα, το συρρικνωμένο Βυζάντιο έχει πλέον μετατραπεί σε ένα σχεδόν αποκλειστικά ελληνικό κράτος το οποίο χαρακτηρίζεται από εθνική ομοιογένεια. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τον επαναπροσδιορισμό της στάσης των λογίων απέναντι στην κλασική αρχαιότητα¹⁵. Ο περιορισμός όμως που έθετε η διάκριση μεταξύ

11 Steven Runciman, *Η τελευταία Βυζαντινή Αναγέννηση*, μτφρ. Λάμπρος Καμπερίδης, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005, σ. 43.

12 Στο ίδιο, σ. 18.

13 Στο ίδιο, σ. 21.

14 Αγγελική Λαΐου, «Στο Βυζάντιο των Παλαιολόγων: οικονομικά και πολιτιστικά φαινόμενα», στον τόμο *Ευφρόσυνον. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, Αθήνα 1991, 283-294, σ. 286-294.

15 Ševčenko, *ό.π.*, σ. 380-381.

έσω και έξω (θύραθεν) παιδείας, δεν άφηγε πολλά να ειπωθούν¹⁶. Ο ανθρωπισμός υπάρχει στο Βυζάντιο των Παλαιολόγων, με χαρακτηριστικούς εκπροσώπους λογίους όπως τον Γεώργιο Γεμιστό (Πλήθων), νεοπλατωνιστή ο οποίος έδωσε μεγάλη ώθηση στη στροφή της ιταλικής σκέψης προς τον πλατωνισμό με τις διαλέξεις του στη Φλωρεντία το 1437-1439¹⁷, ή ο Ιωάννης Αργυρόπουλος. Η γοητεία των αρχαίων επηρεάζει έναν κλειστό κύκλο διανοούμενων της Κωνσταντινούπολης, στα έργα των οποίων συναντάμε ομοιότητες με τους ανθρωπιστές της Ιταλίας, όπως η αναζήτηση του ατόμου, η αναζήτηση του γελοίου και η αναβίωση της κωμωδίας¹⁸.

Το Βυζάντιο όμως ήταν ένας πολιτισμός με μεταφυσικές βάσεις¹⁹. Η ευσέβεια και η πίστη, ένα βαθύ και γνήσιο θρησκευτικό αίσθημα που χαρακτήριζε τους Βυζαντινούς, μετρίαζε τον όποιο ατομικισμό²⁰. Έτσι, παρά τη μεγάλη αγάπη των Βυζαντινών για την τέχνη, σχεδόν κανένας βυζαντινός καλλιτέχνης δεν μας είναι γνωστός με το όνομά του. Τα έργα τέχνης δεν γίνονταν αντιληπτά ως ατομικά επιτεύγματα, αλλά ως μέρη ενός συνόλου το οποίο ήταν δημιούργημα μιας ομάδας²¹. Δεν έχουμε δείγματα κοσμικής ζωγραφικής ώστε να διαπιστώσουμε την επίδραση του ανθρωπισμού σε αυτήν. Στην εκκλησιαστική ζωγραφική, η επίδραση του Ησυχασμού την οδηγεί σε αποκλίνουσα πορεία από αυτήν της ιταλικής εκκλησιαστικής ζωγραφικής²². Όσο για το αναγεννησιακό πρότυπο του *Homo Universalis*, δεν ευδοκίμησε στο Βυζάντιο καθώς οι Βυζαντινοί λόγιοι δεν προσπάθησαν να γίνουν ζωγράφοι ή γλύπτες²³.

Σημειώνεται επίσης ένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις επιστήμες, όπως τα μαθηματικά, η ιατρική και η αστρονομία. Όμως πρωτοτυπία σκέψης παρουσιάζεται σε λίγες μόνο περιπτώσεις²⁴. Η μόνη αξιοσημείωτη πρόοδος στα μαθηματικά ήταν η εισαγωγή των αραβικών αριθμών με το έργο «Ψηφιογραφία κατ' Ινδούς» του πολυμαθούς μοναχού Μάξιμου Πλανούδη²⁵. Στην αστρονομία άξια λόγου επιτεύγματα αποτελούν η σύνοψη όλων των αστρονομικών γνώσεων της εποχής στην «Αστρονομική Τριβίβλο» του Θεόδωρου Μελιτηνιώτη και οι

16 Runciman, *ό.π.*, σ. 97.

17 Βαλλιάνος, *ό.π.*, σ. 61.

18 Νίκος Οικονομίδης, «Η Αναγέννηση και το Βυζάντιο» στα πρακτικά του συνεδρίου *Βυζάντιο και Ευρώπη, Α' Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση*, Δελφοί 1985, 247-253 σ. 252.

19 Runciman, *ό.π.*, σ. 16.

20 Στο ίδιο, σ. 43.

21 Στο ίδιο, σ. 65-66.

22 Οικονομίδης, *ό.π.*, σ. 253.

23 Runciman, *ό.π.*, σ. 65.

24 Ševčenko, *ό.π.*, σ. 385, 387.

25 Runciman, *ό.π.*, σ. 99-100.

υποδείξεις του Νικηφόρου Γρηγορά για τη διόρθωση του Ιουλιανού ημερολογίου. Το βασικό όμως πρόβλημα των Βυζαντινών στις επιστήμες ήταν ότι βασίζονταν περισσότερο στην τυχαία παρατήρηση για την εξαγωγή συμπερασμάτων παρά στο πείραμα²⁶. Παρόλα αυτά, οι επιστήμονες της Παλαιολόγιας εποχής ήταν από τους σπουδαιότερους του καιρού τους²⁷.

Τέλος, σημαντικό ρόλο στην πνευματική ζωή του Βυζαντίου έπαιξαν οι στενές οικονομικές σχέσεις με τη Δύση οι οποίες οδήγησαν σε ανταλλαγές σε όλα τα επίπεδα²⁸ — ελληνικά κείμενα μεταφράζονται στα λατινικά και αντίστροφα, το αυξημένο ενδιαφέρον των δυτικών διανοούμενων εκφράζεται με επισκέψεις στην Κωνσταντινούπολη και Έλληνες λόγιοι πήγαιναν προσκεκλημένοι στην Ιταλία για να διδάξουν²⁹.

3. Συγκλίσεις και αποκλίσεις.

Αν ξεκινήσουμε από τα βασικά χαρακτηριστικά της Αναγέννησης υπάρχουν κάποιες προφανείς διαφορές με την Παλαιολόγια εποχή. Καταρχήν, η νέα αντίληψη για τον άνθρωπο που χαρακτηρίζει την ιταλική Αναγέννηση, ακόμα και αν μπορεί να εντοπιστεί σε ορισμένα κείμενα βυζαντινών ανθρωπιστών όπως ο Πλήθων ή ο Ιωάννης Αργυρόπουλος, δεν εκφράζεται στο σύνολο της πνευματικής ζωής. Η ανανέωση των εκφραστικών τρόπων η οποία χαρακτηρίζει το πολυδιάστατο πολιτιστικό φαινόμενο της Αναγέννησης, απουσιάζει από το Βυζάντιο. Το βυζαντινό πολιτιστικό πρότυπο συνεχίζει να κυριαρχείται μέχρι το τέλος από αυτό ακριβώς το μεσαιωνικό κοσμοείδωλο το οποίο στη Δύση τελικά ανατράπηκε από την Αναγέννηση³⁰.

Στις επιστήμες, χαρακτηριστικό της Αναγέννησης ήταν η αυξανόμενη εμπιστοσύνη στην παρατήρηση και η σταδιακή υιοθέτηση της σύγχρονης αντίληψης περί πειράματος³¹, ενώ οι βυζαντινοί επιστήμονες όπως είδαμε συνέχισαν να βασίζονται στην τυχαία παρατήρηση. Η ραγδαία δε εξάπλωση της χρήσης των δημοδών γλωσσών στα γράμματα και τις επιστήμες κατά την Αναγέννηση³² κάθε άλλο παρά χαρακτηρίζει την Παλαιολόγια εποχή, αφού ακόμη και κείμενα γνωστών ανθρωπιστών τα οποία παρουσιάζουν σημαντικές

26 Στο ίδιο, σ. 101.

27 Στο ίδιο, σ. 98.

28 Οικονομίδης, *ό.π.*, σ. 250.

29 Runciman, *ό.π.*, σ. 58.

30 Βαλλιάνος, *ό.π.*, σ. 59.

31 Allen G. Debus, *Άνθρωπος και Φύση στην Αναγέννηση*, μτφρ. Τάσος Τσιαντούλας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997, σ. 12.

32 Στο ίδιο, σ. 10.

ομοιότητες με τη νοοτροπία των δυτικών ουμανιστών, είναι γραμμένα σε μια εξεζητημένα αρχαϊκή γλώσσα³³.

Χρονολογικά, η κορύφωση της Αναγέννησης τοποθετείται το 1500. Μια εποχή δηλαδή μετά την πτώση του Βυζαντίου. Συνεπώς οι Βυζαντινοί δεν έλαβαν μέρος σε αυτήν την Αναγέννηση. Αν υπάρχει κάποιο ερώτημα να απαντηθεί, αυτό είναι κατά πόσο οι Βυζαντινοί έλαβαν μέρος στην πορεία προς την Αναγέννηση³⁴.

Αυτό που μένει τελικά είναι η ομάδα αυτή των λογίων, τους οποίους ορισμένοι μελετητές αποκαλούν βυζαντινούς ουμανιστές και η αλληλεπίδρασή τους με τη Δύση στον χώρο της φιλοσοφίας και της θεολογίας. Υπάρχει και εδώ μια σημαντική διαφορά: παρόλο που το ήθος της Αναγέννησης ήταν κατεξοχήν αριστοκρατικό αντανακλώντας την ολιγαρχική δομή της κοινωνίας, η επίδρασή της καθόρισε από την αρχή τους όρους της κοινής ζωής και έθεσε σε κίνηση μια δυναμική αναδημιουργίας στις ευρωπαϊκές κοινωνίες³⁵. Αντίθετα, οι ουμανιστές λόγιοι του Βυζαντίου δεν εκπροσωπούσαν τις επίσημες τάσεις της βυζαντινής παιδείας, αλλά ένα ανήσυχο πνεύμα ανανέωσης το οποίο συνέκλινε με τους αναγεννησιακούς ουμανιστές³⁶. Επιπλέον, η ομάδα αυτή είχε την ατυχία να ανήκει σε έναν πολιτισμό που έσβηνε και να γράφει σε μια γλώσσα αντιληπτή από λίγους ομοίους τους³⁷.

Ερχόμαστε έτσι στο ερώτημα της βυζαντινής συμβολής στην Αναγέννηση, ένα ερώτημα το οποίο έχει υπογραμμιστεί επανειλημμένα. Ο Οικονομίδης αναφέρει τη στερεότυπη εικόνα του γενειοφόρου βυζαντινού λογίου ο οποίος καταφεύγει στη Δύση μεταφέροντας ελληνικά χειρόγραφα³⁸. Οι απόψεις για τη συμβολή τους στην Αναγέννηση ποικίλουν, από τον άκρατο φιλελληνισμό της λόγιας Γερμανίας που αποδίδει ολόκληρο το κίνημα της Αναγέννησης στην παρουσία των Βυζαντινών έως την αντιβυζαντινή προκατάληψη του Διαφωτισμού η οποία βλέπει τους Κωνσταντινουπολίτες λογίους ως απλούς δασκάλους ελληνικών. Δεδομένης της πολυπλοκότητας του φαινομένου της Αναγέννησης και της πολλαπλότητας των παραγόντων που συνετέλεσαν σε αυτό, η αλήθεια πιθανώς βρίσκεται κάπου στη μέση. Οι βυζαντινές προσωπικότητες οι οποίες έλαβαν μέρος στην πνευματική ζωή της Αναγέννησης,

33 Οικονομίδης, *ό.π.*, σ. 252.

34 Στο ίδιο, σ. 249.

35 Βαλλιάνος, *ό.π.*, σ. 39.

36 Στο ίδιο, σ. 59.

37 Runciman, *ό.π.*, σ. 97.

38 Οικονομίδης, *ό.π.*, σ. 247.

όπως ο Πλήθων και ο Βησσαρίων, λειτούργησαν ως αναγκαίοι καταλύτες πριν και μετά την Άλωση, διευκολύνοντας την πολιτισμική επανάσταση της Αναγέννησης³⁹.

Συμπεράσματα

Φαίνεται λοιπόν πως «Βυζαντινή Αναγέννηση» δεν υπήρξε, τουλάχιστον όχι με την έννοια της σημαντικής και μόνιμης αλλαγής στον τρόπο ζωής και κοσμοθεωρίας, όπως στην ιταλική Αναγέννηση. Αυτό που υπήρξε ήταν μια ιδιαίτερη ιστορική περίοδος του Βυζαντίου που χαρακτηρίστηκε από μια εντονότερη αλλά αποκομμένη από την κοινωνία πνευματική δραστηριότητα, τα αποτελέσματα της οποίας δεν αφορούσαν τελικά το Βυζάντιο. Από την πλευρά της Δύσης, θα μπορούσε κανείς να δει τους βυζαντινούς ουμανιστές και το έργο τους ως μια σκηνή του έργου της Αναγέννησης που παίχτηκε εκτός της Ιταλίας. Από την πλευρά του Βυζαντίου, στην καλύτερη περίπτωση μπορούμε να μιλάμε για το προοίμιο μιας Αναγέννησης η οποία δεν πρόλαβε να συμβεί εξαιτίας της Άλωσης⁴⁰. Δεδομένης όμως της γενικότερης παρακμής του Βυζαντίου σε όλη τη διάρκεια της Παλαιολόγειας εποχής, ίσως θα ήταν πιο ταιριαστό να περιγράψουμε τα επιτεύγματα των βυζαντινών λογίων της περιόδου αυτής ως τον επιθανάτιο σπασμό ενός πολιτισμού που πέθαινε.

---

39 Βαλλιάνος, *ό.π.*, σ. 59-62.

40 Οικονομίδης, *ό.π.*, σ. 253.

Βιβλιογραφία

- Αθανασόπουλος Κ., *Βυζαντινός και Δυτικός κόσμος: Συγκλίσεις και Αποκλίσεις*, τ. Α΄, ΕΑΠ, Πάτρα 2000
- Βαλλιάνος Π., *Βυζαντινός και Δυτικός Κόσμος: Αναγέννηση και Ουμανισμός*, τ. Β΄, ΕΑΠ, Πάτρα 2001.
- Λαΐου Α., «Στο Βυζάντιο των Παλαιολόγων: οικονομικά και πολιτιστικά φαινόμενα», στον τόμο *Ευφρόσυνο. Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, Αθήνα 1991, 283-294.
- Οικονομίδης Ν., «Η Αναγέννηση και το Βυζάντιο» στα πρακτικά του συνεδρίου *Βυζάντιο και Ευρώπη, Α΄ Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση*, Δελφοί 1985, 247-253.
- Burns E., *Ευρωπαϊκή Ιστορία Ο Δυτικός Πολιτισμός: Νεότεροι Χρόνοι*, μτφρ. Τάσος Δαρβέρης, εκδ. Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2006.
- Debus A., *Άνθρωπος και Φύση στην Αναγέννηση*, μτφρ. Τάσος Τσιαντούλας, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.
- Runciman S., *Η τελευταία Βυζαντινή Αναγέννηση*, μτφρ. Λάμπρος Καμπερίδης, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2005.
- Ihor Ševčenko, «Τα γράμματα και οι τέχνες την εποχή των Παλαιολόγων» στο Cyril Mango (επιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου*, μτφρ. Όλγα Καραγιώργου, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2006, 380-391.

- **You are free:**

- to copy, distribute, display, and perform the work
  - **Under the following conditions:**

- **Attribution.** You must give the original author credit.

- **Noncommercial.** You may not use this work for commercial purposes.

- **No Derivative Works.** You may not alter, transform, or build upon this work.

- For any reuse or distribution, you must make clear to others the license terms of this work.
- Any of these conditions can be waived if you get permission from the copyright holder.

- **Your fair use and other rights are in no way affected by the above.**